

MOVIUM FAKTA

#7 • 2014

Limhamns kyrkogård. Foto: Erik Ljungberg.

FÖRTÄTNING AV KYRKOGÅRDAR

Ett växande problem på många kyrkogårdar är att återlämnade gravplatser inte utnyttjas. Rätt förvaltare kan dessa ytor bli en tillgång i kyrkogårdsmiljön. I detta Movium Fakta ges råd kring hur förtätningen av en kyrkogård kan utföras med människors önskemål i beaktande.

Av Malte Sahlgren, Erik Ljungberg & Ann-Britt Sörensen

Kreativitet och känsla krav vid återaktivering av gravplatser

Ett växande problem på många kyrkogårdar och begravningsplatser är att allt fler gravplatser som återgår till upplåtarna, dvs. kyrkogårdsförvaltningarna, nu gapar tomma. Dessa bildar allt större ytor och oftast på de äldre delarna av kyrkogården. Gravrätten förnyas inte och inga anhöriga vill eller kan ta hand om gravplatsen. Ofta handlar det om gravplatser i närheten av kyrkan eftersom dessa vanligen är de äldsta gravplatserna.

Detta sker samtidigt som nya gravplatser tas i bruk längre ut på kyrkogården och då skapas en perifer begravningsplats. Det finns en önskan att återaktivera gravplatserna inom de äldre delarna, men även tomma gravplatser på andra håll på kyrkogården. Vad kan göras åt detta? Det krävs stor kreativitet och känsla samtidigt som det innebär både begränsningar och möjligheter.

Mindre yta genom kremering

En stor del av problematiken kring de återgångna stora gravplatserna beror på ökningen av kremering. Tanken med kremering när det infördes var inte i första hand att minska

gravplatsernas storlek och antal eller att anlägga minneslundar, utan det var ett sätt att ta hand om kvarlevorna. De allra första som valde kremering gjorde det på grund av själva idén men också kopplat till då rådande hygieniska aspekter.

Ett annat argument var också myten om att det skulle vara ont om gravplatsmark och därför var kremering ett sätt att minska på arealbehovet. Sedan har säkert flera av oss hört många äldres resonemang om att ”de inte vill vara till besvär” genom att lämna efter sig en stor gravplats för efterkommande att i framtiden ta hand om. Kanske hade de erfarenhet av att själva ha hand om ett par stycken gravplatser att vårda och sköta.

Enligt statistik från Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund ökade kremeringen från 4,5 procent av de avlidna 1936 till 80,0 procent år 2013. Av detta följer att det inte är samma efterfrågan på stora gravplatser längre, även om det är fullt möjligt att gravsätta urnor i en familjegrav. Trenden har varit att det är städerna som står för ökningen av kremeringar, men nu planar ökningen ut där medan den är i stigande i landsorterna. I takt med att kremeringarna ökade

Glest område nära kyrka. V Skrävlinge kyrkogård. Foto: Erik Ljungberg.

På en återgången familjegrav har gravstenen slipats om och gravplatsen är nu en askgravlund. Så här enkelt kan det göras. Bromma kyrkogård i Skåne. Foto: Ann-Britt Sörensen.

utvecklades nya gravskick. Därmed minskade också behovet av stora gravplatser. Det var dock en fördröjning mellan att minneslundar anlades till dess att gravar återlämnades. Detta kan bero på att människor i första hand valde kremering av andra skäl än skötseln av en gravplats.

Minneslundarna var alltså ett alternativ till de stora kistgravplatserna som krävde skötsel och vård. Människor tilltalades av det ”skötsel fria” alternativ som minneslundarna erbjöd. Emellertid kom efterhand protester mot minneslundarnas anonymitet och önskemål framkom om att få sätta upp namnplattor eller liknande.

Namnplattor är dock emot minneslundarnas principer och regler. Som svar på önskemålen tillkom olika typer av gemensamma gravskick som till exempel askgravlundar.

Valet av minnes- eller askgravlund ledde till att människor inte förnyade gravrätten för familjegraven vilket i sin tur ledde till att gravplatsen återlämnades. Även de senaste årens kontroll av gravstenars säkerhet har bidragit till återlämnande av gravplatser då en del anser att det är för dyrt att säkra gravstenen.

Tomma ytor ger problem

Efter hand som gravplatser återgått, och de kanske inte lyckats att upplåta på nytt, uppstår allt fler ”tomma” ytor. Ju fler sådana desto ödsligare intryck ger kyrkogården i sin helhet. Redan detta kan vara en bidragande orsak till att människor inte väljer en gravplats i ett sådant område.

En annan risk med många tomma gravplatser i samma område är att själva arkitekturen riskerar att haverera och att området ger ett övergivet intryck. Det händer att områden som varit till exempel singel- eller grusgravar besås med gräs, avgränsningshäckar tas bort och att kanske även gångsystemet upphör. Därmed är den ursprungliga arkitekturen och strukturen borta.

De äldsta gravplatserna återfinns oftast invid kyrkan. När dessa återgår och det samtidigt upplåts nya gravar i nyare delar av kyrkogården leder detta till att en perifer kyrkogård uppstår eftersom det blir tomrum i de äldre delarna medan den aktiva delen återfinns längre bort på kyrkogården. Ytterligare en aspekt är att ”grannar” kan uppleva de tomma gravplatserna som tråkiga.

Andra problem är ekonomi och skötselaspekter. Det är alltid dålig ekonomi att låta gravplatser vara outnyttjade eftersom dessa ska skötas. Enligt begravningslagen¹, ska ”en begravningsplats hållas i ordnat och värdigt skick och den helgd som tillkommer de dödas vilorum ska alltid iakttas”. Detta har huvudmannen ansvar för och därmed belastar skötseln begravningsavgiften. Bättre är att försöka göra något åt de tomma gravplatserna, så att de aktiveras och får nya gravrättsinnehavare som deltar i skötseln, antingen själva eller tecknar skötselavtal.

En annan anledning till återgångna gravplatser är att de bedömts som ”uppenbart vanvårdade”. Detta väcker irritation hos ”grannarna” och gillas inte av förvaltningarna då det stör helhetsintrycket av kyrkogården. Vanvårdade gravplatser uppstod i slutet på 1970-talet. Det har alltid varit en viktig angelägenhet att familjegravar ska vara välvårdade, men nu blev släktskapet med de gravsatta avlägset, kanske tre eller flera generationer. Stora gravplatser var därför i många fall inte längre intressanta och återlämnades. Människors mobilitet såväl inom som utom riket och nya familjemönster har gjort att skötsel frågan löses genom att välja minneslund eller annat gemensamt gravskick för en avliden anhörig. Då försäkras de sig och känner sig trygga med att det inte står en gravplats och blir vanvårdad samt reducerar risken för konflikter mellan släktingarna.

Det finns idag efterfrågan på återgångna gravplatser i uppvuxna miljöer och på mindre platser som anlagts genom att flera gravplatser sammanfogats. Det handlar om att kunna infor-

Askgravplatser i äldre del nära kyrkan. Oxie kyrkogård.
Foto: Erik Ljungberg.

mera om vilket utbud och vilka möjligheter som kan erbjudas och hur detta presenteras, både hos begravningsbyråerna och av den personal som visar gravplatser. Främst är det fråga om att erbjuda miljöer där det känns bra att vara. Det tycks vara lättare att välja en gravplats i en ”färdig” miljö där människor direkt kan se hur det kommer att se ut. Möjligtvis kan det vara så att det inte i första hand handlar om att välja gravskick utan att välja ut en gravplats i en miljö som är tilltalande.

Människors önskemål

Kyrkogården och gravplatsen har en viktig social funktion. Det är här vi möter den avlidne anhörige i minnet. Vilka är de faktorer och preferenser som styr människors val av plats för den eviga vilan? Ja, det är förstas mycket individuellt. Intervjuer och erfarenheter visar att gravplatsens läge är av betydelse vid valet av gravplats. Andra preferenser är vilken utsikt det är från platsen, vad som finns i närheten, gärna en kyrka, vacker omgivning, en kyrkogårdsmur och så ska det vara stillhet och ro på platsen. Det är viktigt att omgivningens och platsens miljö stödjer sorgearbetet.

På gravplatser offentliggörs privat sorg och saknad efter en anhörig eller nära vän. Detta görs genom val av utformning, olika objekt såsom blommor, ljus, teckningar med flera föremål. Mera stadigvarande objekt är gravstenen som genom utformning, material, text och symboler ger åskådaren information om den/de gravsatta. Härigenom får de privata känslorna ett offentligt uttryck som samtidigt berikar kyrkogårdsmiljön och bidrar till kulturarvet.

Just symboler är viktiga, men samma symbol kan ha varierande betydelse. Deras funktion är dels att fänga uppmärksamheten och hjälpa åskådaren att koncentrera tanken, dels ge möjligheter för var och en att lägga in i symbolen vad de själva vill. Symboler återfinns ofta på gravstenar, men även växter har symbolisk betydelse. Om gravplatsen har en kyrka i närheten kan denna ha ett symbolvärde i sig.

Det har visat sig lättare att upplåta en färdigskapad gravplats mot att erbjuda en återgången gravplats som till exempel nu är gräsbevuxen. När människor ska välja gravplats vill de gärna

¹ 2 kap. 12 § begravningslagen (1990:1144)

Större yta med organiska former i äldre område. S:t Mallersta kyrkogård. Foto: Erik Ljungberg.

se hur det kommer att bli, vilket är lättare i färdigskapade miljöer jämfört med ytor som ligger i enbart gräs. Även om man förklarar hur det kan komma att bli när platsen anlagts finns ett motstånd – så även om man visar en animering på dator.

Att välja gravplats kan för många människor vara ett svårt beslut som de ofta uppfattar som att det brådskar att fatta. De är tyngda av sorg

Gammal gravplats med kätting och ursprungssten kvar. Husie kyrkogård. Foto: Erik Ljungberg.

och kanske därför inte kan föreställa sig eller få en bild av hur en gravplats kan komma att se ut. De föredrar därför oftast ett ”färdigmöblerat” alternativ som ter sig ombonat och är klart att tas i bruk. Erbjuds plats till efterföljande är detta en plusfaktor. En upplevelse av att platsen är både privat och personlig, samt ligger i en harmonisk och rofylld miljö som känns läkande, underlättar oftast beslutet.

Goda råd kring förtätning av gravplatsytor

Det finns flera olika åtgärder att arbeta med när det gäller förtätning av en gravplatsyta. Åtgärderna beror på det aktuella områdets karaktär och om det är möjligt att slå ihop flera återgångna gravplatser. Kan man återupplåta gravplatser får man säkrat bevarande och vård av det kulturhistoriska arvet, vilket är positivt.

Det är alltid ett bättre förvaltande att försöka upplåta återgångna gravplatser än att ta ny mark i anspråk. Det är också en del i uppdraget att hålla begravningsplatser i ordnat och värdigt skick. Före återgåendet av en gravplats händer det att graven inte vårdas och det tar några år innan gravplatsen återgår till upplåtaren. Det ingår också i uppdraget att det finns tillräckligt med gravplatser av allmänt förekommande slag att erbjuda samt att dessa svarar mot vad människor önskar. Därför är det viktigt att försöka göra något bra av de gravplatser som återgått och inte fått nya gravrättsinnehavare. Bland andra har Malmö kyrkogårdsförvaltning arbetat med detta på ett kreativt sätt.

Gestaltning med känsla

Det krävs något utöver ett vanligt gestaltungsarbete för att ändra i äldre områden. Aktiva områden, till exempel invid en kyrka, ställer självklart helt andra krav på försiktig gestaltning så att områdets karaktär inte störs. Dessa områden tillhör oftast de äldsta delarna av kyrkogården och är en viktig kulturmiljö som man måste värna om. Om man inte har erforderlig kompetens inom den egna verksamheten för utformning i denna känsliga miljö är det viktigt att ta till professionell hjälp för att skapa en anläggning som är hållbar på lång sikt.

Inför arbetet med omläggning måste man ha kunskap och känsla för det man gör, beakta områdets arkitektur och struktur samt försöka se hur helheten kommer att bli efter det planerade ingreppet. Det är viktigt att tänka i olika skalor och arbeta i nuet men alltid med det historiska i åtanke. Det handlar om att införa ett modernt tänk i en äldre miljö. Det går heller inte att förtäta överallt. Platsens förutsättningar både

Delad gravplats där gravrättsinnehavaren behållit den övre delen. Husie kyrkogård. Foto: Erik Ljungberg.

begränsar och ger möjligheter. De nya yorna ska följa de gamla. Man ska inte göra mer än nödvändigt och se till att det nya inte sticker ut, utan smälter in på ett naturligt sätt och bildar en fungerande helhet.

För en enstaka återgången gravplats, gäller först och främst att ta hänsyn till platsens förutsättningar. Finns det gravram, staket, blomlist, en gravsten eller annat på plats kan detta vara ett plus. En sådan gravplats kan på ett varsamt sätt delas in i några mindre urngravplatser. Exempel på sådana anpassningar finns bland annat på de kyrkogårdar som ingår i Malmö kyrkogårdsförvaltning. Vid visning för anhöriga som ska välja gravplats har det visat sig att människor tilltalar av dessa platser då de redan är etablerade och de ser hur det kommer att bli, till skillnad från andra upplättningsbara gravplatser som exempelvis bara ligger i en gräsyta.

Uppenbarligen uppskattar människor denna uppdelning i mindre enheter inom en större gravplats. De upplevs som mer privata eftersom de ofta är omgärdade med staket eller en stenram som i sig är rumsskapande och som

delas med några få andra gravrättsinnehavare. Gravplatserna upplåts med gravrätt på 25 år, de får förses med gravsten vilket ger en väl definierad plats och ett skötselavtal kan kopplats till.

Dessa uppdelade gravplatser har gått snabbt att upplåta. Det händer att en gravrättsinnehavare till en större gravplats vill återlämna den då man menar att gravplatsen är för stor och skötseln alltför betungande. Detta kan man tillmötesgå genom att dela platsen och låta gravstenen vara kvar på en mindre yta som gravrättsinnehavaren behåller. Resten av ytan återlämnas och kan delas till mindre urn- eller askgravar och upplåtas med gravrätt till nya gravrättsinnehavare. På så sätt kommer graven att finnas kvar med ett delat ansvar för skötseln.

Utveckling av större enheter

Finns det flera återgångna gravplatser intill varandra kan dessa eventuellt sammanfogas till en större enhet. Detta ger flera möjligheter till utveckling. Här gäller aktsamhet och fingertoppskänsla i förändringsarbetet. Det är många

Återgångna gravplatser har gjorts om till askgravplatser, en gammal gravsten står kvar. Östra Tommarps kyrkogård. Foto: Ann-Britt Sörensen.

detaljer som ska fungera i utformningen, såsom rätt växt- och materialval, bra sittmöjligheter, servicestation, smyckningsplats, ljusbärare, med mera. Skulle ytan inte räcka till kan till exempel sittplatser arrangeras i gången utanför, man får se på möjligheterna i varje enskilt fall.

Flera regelverk att beakta vid förtätning

Att bevara är inte nödvändigtvis motsatsen till att förnya, snarare ska dessa funktioner komplettera varandra. Det kan vara så att utvecklingen bromsas av kravet att bevara². Men det betyder inte att man inte får förnya, snarare tvärtom – nya funktioner tillförs för att svara till dagens efterfrågan. Ur kultursynpunkt handlar det om en delförändring och ett bidrag till det framtida gemensamma kulturarvet. Frågor som behöver utredas är till exempel om och hur platsen fortsatt kan fylla människors behov av att finna ro och stillhet med möjlighet för kontemplation och återhämtning.

I de nya kulturpolitiska målen står det: ”ska främja ett levande kulturarv som bevaras, används och utvecklas”. Om platsens värde och innehåll utvecklas kan kyrkogården även fortsättningsvis vara en kvalitativ plats.

Synen på kultur, och vad som är mode och trender, förändras under tidens gång. I detta

På sammanslagna gravplatser kan anläggas mindre minneslundar som rymmer ovan nämnda funktioner och en väl avvägd yta för gravsättning. Ytorna kan även användas för ask- och urngravplatser eller en askgravlund. Om det finns en vacker gravsten kvar på de aktuella ytorna kan den användas som bärare av namnplattor i till exempel en askgravlund eller ett område med askgravplatser.

Använd professionell hjälp – det ger anläggningen bättre förutsättningar, hållbarhet på lång sikt och säkrar det estetiska uttrycket med hänsyn till omgivningen. Rätt utförda blir sådana anläggningar tilltalande, en tillgång på kyrkogården och början till ett nytt kulturarv.

På större ytor med återgångna gravar kan det finnas möjlighet att skapa urngravplatser med organiska former. Den gamla indelningen får ny struktur med ett helt annat formspråk. Det yttre, äldre ”rutsystemet” utgör ramarna och innanför skapas en anläggning med mjuka former. Rätt utfört blir detta något helt nytt och ett attraktivt tillskott i de befintliga anläggningarna – men ändra inte för ändrandets skull.

ligger också omsorg om dagens mångfald, som en spegel av samhället. Begravningslagen (1990:1144) och Kulturmiljölagen (1988:950) är lagar som är viktiga för kyrkogårdar och begravningsplatser. Vid förändring av återgångna gravplatser ska hänsyn tas till kulturmiljön. Enligt lagens 4 kap, 1 § är det kulturhistoriska värdet för begravningsplatser skyddat och 3 § anger skydd för kyrkotomter anlagda före utgången av 1939. I samma lags 11 § gäller att ”I vården av en begravningsplats ska dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna ska vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller försvakas.”

Till detta kommer varje huvudmans egna regelverk och policys till exempel för gravstenar. I Malmö kyrkogårdsförvaltnings föreskrifter för urngravar som anlagts på gamla gravplatser finns inga mått angivna för gravstenar utan huvudregeln är att de ska harmoniera både med själva

² 4 kap. 1 § Kulturmiljölagen

Askgravplatser i tilltalande miljö. Östra kyrkogården i Malmö. Foto: Erik Ljungberg.

graven samt området i övrigt, såväl i storlek som om det ska vara liggande eller stående stenar. De nya gravrättsinnehavarna får i vanlig ordning

Källförteckning/litteratur:

- Andersson, J-O. (2014) *Pressmeddelande från SKKF*.
- Ahlman, K. och Samuelsson, T. (2014) *Kremationsstatistik 2013*. Sveriges kyrkogårds- och krematorieförbund, Stockholm 2014.
- Begravningslagen 1990:1144*.
- Begrepp i begravningsverksamhet 2014*. Stad & Land 186. Finns på branschorganisationernas web-platser samt på movium.slu.se
- Berglund, I. (1994) *Kyrkogårdens meditativa rum*. Verbum förlag, Stockholm.
- Kulturmiljölagen 1988:950*.
- Sörensen, A-B. och Wembling, M. (2008) *Minneas trädgård – om kyrkogårdens form och växter*. Stad & Land 173. Edition Andersson AB, Höganäs.
- Åkesson, L. (red). (2006) *Inför döden*. Edition Andersson AB, Höganäs.

ansöka om att sätta upp en gravanordning och då ange vad de tänkt sig. Detta har hittills inte varit något problem. De nya gravrättsinnehavarna vill oftast inte ha något som avviker eller sticker ut. De har valt en låg profil och förefaller angelägna om att det hela är estetiskt tilltalande.

Detta Movium Fakta är skrivet av Malte Sahlgren, kyrkogårdschef vid Malmö kyrkogårdsförvaltning, Erik Ljungberg, landskapsingenjör, arbetar med planeringsfrågor vid Malmö kyrkogårdsförvaltning samt Ann-Britt Sörensen, doktorand vid SLU Alnarp.

MOVIUM
SLU:s TANKESMEDJA FÖR HÅLLBAR STADSUTVECKLING

